

ЛЕКЦІЯ 6

Тема 6. Особливості індивідуальної соціальної роботи з дітьми та молоддю

До цієї вікової групи соціальної роботи ми схильні відносити роботу з двома віками: юнацький вік (18-23 роки) і власне молодість (23-33 роки). Такий підхід до визначення молоді характеризується наступною обставиною. Межі молодіжного віку досить рухливі й залежать від соціально-економічного розвитку суспільства, досягнутого рівня добробуту й культури, умов життя людей. Чим вище рівень розвитку суспільства, тим більше вплив цих факторів реально виявляється в тривалості життя людей, розширенні меж цього віку. Нижня вікова межа тут визначається тим, що підліток може одержати (чи не одержати) право вибору в соціальному плані, а верхня - досягненням (чи не досягненням) професійної зрілості, завершенням (чи ні) формування родини, посіданням певного стану в суспільстві.

Вікові характеристики молоді

Дамо коротку вікову характеристику розвитку особистості в зазначені періоди.

Юнацький вік

Вікові завдання: природньо-культурні (завершення гармонізації всіх систем організму, стабілізація життєвих сил); соціально-культурні (адаптація до соціальних ролей і стосунків дорослого; оволодіння знаннями, уміннями й нормами, необхідними для виконання соціальних ролей працівника, студента, сім'янина, військовослужбовця); соціально-психологічні (знаходження почуття ідентичності й індивідуальності, здібності до інтимної психологічної близькості, самоствердження через самореалізацію у взаєминах з особами іншої статі й відповідність соціальним ролям, що виконуються).

Провідні інститути й агенти соціалізації: навчальний заклад, трудовий колектив, військовий підрозділ, молода родина, чоловік і жінка, батьки, референтні колеги; їхня роль і можливості у вирішенні конкретних завдань.

Вікова субкультура: норми, домагання, стиль поведінки, естетичні пристрасті, характерні для соціально диференційованого суспільства однолітків (студенти, робітники, сільські жителі, військовослужбовці, кооператори і т.ін.), жаргон.

Особливості життєдіяльності залежно від соціальної приналежності: зміст і характер пізнання, предметно-практичної і практично-духовної діяльності; коло спілкування, його зміст, особливості емоційної

глибини спілкування з однолітками своєї та іншої статі, з батьківською родиною та у своїй родині, із друзями, з колегами.

Небезпеки: наркоманія, проституція, зґвалтування, самотність, суїцид, безробіття, убогість, маргінальність, пияцтво, алкоголізм, залучення в злочинні групи.

Основні напрямки роботи соціальних працівників: допомога в адаптації до нових ролей, індивідуальні консультації, допомога в знаходженні задовольняючих сфер діяльності, консультації молодим родинам, створення клубів і груп за інтересами і для спілкування, залучення до роботи з молодшими поколіннями.

Власне молодість

Вікові завдання: природньо-культурні (організація здорового способу життя); соціально-культурні (оволодіння компетентністю в основних сферах життєдіяльності - у родині, праці, соціальних відносинах, уміння домагатися поставленої мети); соціально-психологічні (знаходження почуття заповзятливості й ефективності в сімейній, трудовій сферах та сфері стосунків, подолання можливої кризи 30-ти років).

Провідні інститути й агенти соціалізації: родина, місце роботи, ЗМК, чоловік і жінка, діти, референтні особи в оточенні, еталонні групи й особи; їхня роль у вирішенні вікових завдань.

Вікова субкультура: диференціація вільного проведення часу у зв'язку із соціальною приналежністю, місцем проживання, соціально-психологічними

особливостями кола спілкування. Співвідношення значущості трудової й позапрофесійної сфер соціалізації, особливості сімейного життя, проблема зміни видів діяльності й підвищення освітнього й культурного рівнів.

Небезпеки: наркоманія, проституція, зґвалтування, самотність, суїцид, безробіття, утрата сенсу життя, злочинна діяльність, маргінальність, пияцтво, алкоголізм, розлучення.

Основні напрямки роботи соціальних працівників: консультації з проблем сімейного життя й виховання дітей, допомога в професійній переорієнтації, організація групового дозвілля в мікросоціумі, створення клубних, групових і індивідуальних можливостей реалізації позапрофесійних інтересів, залучення до громадського життя мікросоціуму (виховання дітей, взаємодопомога, допомога людям похилого віку і т.ін.), допомога віктимним і маргінальним особистостям.

Інтереси молоді

"соціально- проблемне поле"

Ефективність соціальної роботи з молоддю прямо залежить від того, наскільки вона, соціальна робота, враховує *інтереси молоді*, виходячи з її економічної, соціальної й політичної *ролі*. Сьогодні ці інтереси молоді в нас *обмежені* за цілим рядом об'єктивних і суб'єктивних причин [19,251-254]:

-молодь - одна з найбільш незахищених в економічних відносинах частина населення; труднощі в економіці - фундамент усіх труднощів і підстава для політичної кризи в галузі молодіжної політики держави;

-у суспільстві низький престиж освіченості, професіоналізму, духовності й моральності; талант і знання виявляються незапитаними, що формує розгубленість, непевність у сьогоденні й майбутньому, приводить до "витоку мозків", до відходу в "приватне життя" і до суїциду; широко поширився в суспільстві ідейно-моральний вакуум, своєрідна "дебілізація" частини населення вбиває в молоді віру у свої сили й можливості, що приводить її до націоналістичного, релігійного, містичного та інших видів фанатизму;

-у значної частини молоді складається уявлення про неправильність історичного шляху нашого суспільства, про те, що минуле нашої країни - це лише ланцюг трагічних злочинів і обману; непідготовленість переходу до ринкових відносин ще більше збільшило таке уявлення молоді про історію й майбутнє країни, як про нескінченний "театр абсурду", подвійного життя й подвійного стандарту;

-серйозне занепокоєння викликає рівень здоров'я молоді; гострі проблеми здоров'я переміщуються від старшого покоління до молодшого (на порядку денному -збереження генофонду нації, питання її фізичного виживання).

Порушення й обмеження інтересів молоді, у свою чергу, характеризує наявність *соціально-проблемного "молодіжного поля"*, яке характеризується наступним:

-різке падіння престижу освіти, що не гарантує й не забезпечує гідного життєвого рівня, стабільну роботу зі спеціальності, не створює престижу в суспільстві;

-падіння престижу освіти супроводжується фактом неможливості для багатьох батьків винести "освітній тягар" з погляду важкого матеріального становища більшості родин (у цій ситуації молодь

орієнтується на сферу торгівлі, бізнесу, банківської справи й на криміногенну сферу);

-утрата престижу продуктивної праці (виникнення ситуації, при якій у молоді починає домінувати прагматична характеристика - одержати матеріальне благополуччя, не беручи участі в продуктивній трудовій сфері);

-деяке зниження інтелектуального й загальнокультурного рівня молодих людей за рахунок не тільки зниження якості освіти, але й за рахунок проблеми їх "випадання" з будь-яких офіційних структур освіти й виховання, що є прямим резервом злочинного світу тощо.

Таким чином, молодь у цілому являє собою таку групу населення, у якій, з одного боку, виникає більше всього нових соціальних проблем, 'а з іншого боку, саме проблеми молоді мають особливе значення для майбутнього всього суспільного розвитку.

Основні напрямки соціального захисту

Говорячи про соціальний захист молоді, варто розрізнити його як молоді вид діяльності держави, його інститутів і соціальну захищеність, яка відображає реальний у кожний часовий проміжок стан справ по захисту особистості молодої людини й молодого покоління в цілому, а також суб'єктивний аспект, що дозволяє фіксувати психологічний стан особистості (почуття соціальної захищеності, потреба в захищеності і т.ін.). Найбільш повно в зазначеному аспекті проблема основних напрямків соціального захисту молоді позначена в роботі Ф.Мустаєвої[19,258-260].

Тут соціальний захист молоді розглядається як мінімум у 4-х напрямках.

1. Соціальний захист процесу формування й розвитку особистості молодої людини.

В основі цього напрямку лежить положення про те, що особистість молодої людини формується й розвивається відповідно до об'єктивних законів, що вироблені в процесі тривалої еволюції людини, і послідовністю етапів розвитку, які за необхідністю поступалися один одному. У їхніх рамках виявляється те, що здобуло назву "ритм життя". Це поняття представляє складну, індивідуальну систему різних періодів, циклів, фаз як соціальної, так і природної етіології, у якій, у свою чергу, можна виділити свої рівні. Тому соціальний захист процесу розвитку спрямований насамперед на максимально можливе забезпечення сприятливого для всіх молодих людей проходження через кожний із етапів розвитку, у якому

вирішується строго визначений комплекс завдань, а також і сприятливе проходження критичних рівнів (періодів).

2. Соціальний захист середовища формування і розвитку особистості. У рамках цього напрямку увага державних інститутів повинна бути зосереджена на середовищі проживання людини й тих її елементів, що сприяють чи перешкоджають процесу формування й розвитку в самому широкому діапазоні від екологічних елементів середовища до соціальних, економічних і моральних проблем. Найбільш важливі ключові принципи, що організують діяльність державних інститутів і надають їй доцільного характеру. У діяльності по захисту середовища формування особистості можна виділити два аспекти: а) формування самого середовища проживання людини; б) стимулювання елементів середовища, що роблять сприятливий вплив на процес формування особистості,

3. Захист прав молоді людини.

Це спеціальний напрямок діяльності державних інститутів, націлений на правове забезпечення й регулювання як впливів середовища, так і самого процесу формування й розвитку особистості.

4. Цільовий соціальний захист.

У рамках цього напрямку мова йде як мінімум про два найважливіші моменти.

По-перше, про цільову допомогу молодим людям, родинам, організаціям і суспільним інститутам, що працюють з молоддю, для вирішення конкретних завдань, без чого успішна життєдіяльність представляється дуже проблематичною. Іншими словами, мова йде про короткострокову цільову програму, коли сама молода людина не в змозі вирішити завдання чи коли зусилля, витрачені на досягнення результату, ставлять під сумнів сам результат. По-друге, про постійну допомогу тим, хто не може без неї обходитися, живе на порозі убогості й бідності. В умовах загальної життєвої кризи цей напрямок стає особливо важливим і актуальним. У підході до соціальної захищеності можливі два шляхи: 1) йти від найбільш гострих ситуацій у цю хвилину, що будуть задавати тон усій політиці захищеності, 2) випереджати розвиток подій, спираючись на точний прогноз, а отже, допомагати кожній людині вириватися з під тяжкого гніту обставин і самій ставати господарем своєї долі.

Соціальний захист молоді ґрунтується на наступних принципах.

4.1. Загальність соціального захисту. Соціальні, економічні й правові гарантії повинні охоплювати всіх без винятку молодих громадян

України і стосуватися всіх сфер їхнього життя: освіти, охорони здоров'я, праці, творчості, відпочинку, побуту та ін.

4.2. Диференціація - розходження у виборі цілей, предмета, форм, методів і джерел фінансування, механізмів соціального захисту залежно від ступеня економічної самостійності молоді людини, рівня її працездатності й способів одержання доходів. Для економічно активних груп населення політика соціального захисту реалізується в тому, що їм надаються рівні умови для підвищення свого добробуту за рахунок особистого трудового внеску, економічної самостійності й ініціативи.

Головне для непрацездатних молодих членів суспільства полягає в гарантованих перевагах у користуванні суспільними фондами споживання, прямої матеріальної підтримки суспільства у вигляді пенсій, грошових допомог чи стипендій, інших соціальних виплат, у зниженні податків, розвитку соціального обслуговування, сильному правовому, економічному захисту особистих доходів.

4.3. Інтеграція в єдину систему гарантій соціального захисту на всіх рівнях - федеральному, регіональному, а також на рівні трудового колективу - з чітким визначенням сфер і меж компетенції кожного з цих рівнів, а також джерел ресурсного забезпечення загальних для всіх рівнів соціальних програм.

4.4. Різде зростання ролі особистих доходів у підвищенні рівня життя населення, у т.ч. молоді, у задоволенні соціально-побутових потреб матеріального характеру; ринок немислимий, якщо збережені зрівняльність у розподілі суспільних фондів і утриманство, що впливає із неї. У нових умовах суспільні фонди споживання будуть забезпечувати тільки гарантований рівень соціальних благ для всіх верств населення, який варто розглядати як мінімальний. Більш високий рівень соціального забезпечення із суспільних фондів споживання буде забезпечений, головним чином, непрацездатним членом суспільства. Усе-таки працездатні молоді люди повинні підвищувати свій рівень життя власною працею, своїми особистими доходами.

4.5. Надійність ресурсної бази системи соціального захисту и підтримки населення. Варто остаточно відмовитися від залишкового принципу виділення засобів на вирішення соціальних питань і активно застосовувати в практиці соціально-економічне планування, керування й розподіл систем соціальних нормативів. Вона являє собою науково обґрунтовані показники рівня споживання найважливіших благ і послуг, розміру грошових доходів і інших умов життєдіяльності

людини і враховує специфіку окремих соціально-демографічних груп населення.

4.6. Гнучкість системи соціальних гарантій. Захист і підтримка молоді повинні будуватися з урахуванням динаміки соціально-економічних процесів в умовах ринку й забезпечувати профілактику можливих причин соціальної напруженості, попереджати соціально негативні явища й тенденції. Для цього, насамперед, потрібно домогтися узгодження інтересів. Конкретні розміри соціальних гарантій і нормативів на всіх рівнях повинні регулюватися угодами й договорами між власниками засобів виробництва, включаючи державу в цілому, із професійними спілками й іншими органами самоврядування, що представляють молодь. Міри захисту й підтримки повинні бути випереджаючими й цілеспрямованими.

У сучасних складних соціально-економічних умовах не слід забувати, що широкі верстви молоді формувалися в атмосфері утриманства, тому їм зараз особливо важко. З огляду на це, сьогодні, як ніколи, необхідно:

- оздоровлення соціального середовища, забезпечення умов для соціального становлення молодої людини;

- твердження не на словах, а на ділі високих моральних цінностей і установок;

- об'єднання зусиль різних соціальних інститутів у справі виховання молоді;

- ліквідація безробіття серед молоді;

- створення системи стимулювання випуску дешевих товарів для підростаючого покоління;

- подолання "еротичного крену" в діяльності молодіжних центрів і кінотеатрів;

- забезпечення особистої безпеки в суспільстві;

- соціальний захист молодого покоління.

Конкретні програми соціальної

допомоги молоді

Численні *приклади конкретної соціальної роботи з молоддю* мають місце і в Україні[6]. Наведемо приклад однієї найбільш удалої

програми технології формування й розвитку творчої особистості молодій людині

Програма технології формування та розвитку особистості в соціальній (соціально-педагогічній) роботі

Духовне оновлення України, процес демократизації суспільства, що значною мірою впливають на всі сфери людської життєдіяльності, передбачають створення сприятливих умов для утвердження атмосфери творчості і співробітництва, багатогранного розвитку особистості, її здібностей і талантів.

Саме тому сьогодні особливо актуальним є завдання по створенню сприятливого соціального середовища для розвитку творчої особистості юного громадянина. Мається на увазі не лише вплив сім'ї, школи, громадськості на формування особистості, а й тих факторів, які важче виявляються, прогнозуються:

- творче, культурне, релігійне оточення індивіда;
- національні традиції;
- вплив суспільно-економічних явищ;
- вплив засобів масової інформації тощо.

За цих умов система соціальної допомоги виступає своєрідним координатором роботи по узагальненню різних впливів на розвиток творчої особливості.

Тому системі соціально-педагогічної роботи потрібна політика протекціонізму з боку держави, суспільства, звернення до її інтересів і запитів. Без такої допомоги неможливо створити ефективні технології соціально-педагогічної діяльності, котрі сприяли б творчій особистості дитини чи молодій людині, забезпечували б їй можливість активного включення в діяльність щодо відтворення суспільства, її духовності, внутрішньої культури й гідності. Саме соціальні педагоги мають здійснювати такий поворот, стати трансляторами творчого оновлення в межах не лише школи, а й суспільства взагалі. Це і проблема, і програма дій для кожного соціального

педагога, сутність якої - сприяння формуванню та розвитку творчої особистості дитини, її здібностей, обдарувань, творчого мислення, рис характеру тощо.

Завдання щодо виховання людей з високим творчим потенціалом постає не лише як актуальна проблема сучасної соціально-педагогічної науки і практики, а і як соціальна необхідність. Сьогодні суспільну ситуацію можна

назвати критичною:

-знизився престиж творчих спеціальностей;

-залишає бажати кращого сприймання соціальною структурою новаторства, нестандартних рішень;

-прояви творчої активності особистості економічно не підтримуються державою.

Саме тому *постає проблема охорони обдарованості людини*, що висуває потребу вирішення низки проблем:

-виявлення засобів формування якостей творчої особистості;

-створення нових методик з розвитку цих якостей;

-вивчення основних категорій, що визначають зміст діяльності творчої особистості.

Творчість - це одна з основних філософських категорій, якою здавна користується людство. Саме тому творчість, творча діяльність людини є предметом дослідження різноманітних галузей наукового знання. *Філософська наука* пропонує визначення творчості як діяльності, результатом якої є створені матеріальні й духовні цінності.

Психологія визначає творчість як діяльність, що породжує щось якісно нове, чого ніколи не існувало.

У педагогіці творчість визначається як свідома, цілеспрямована, активна діяльність людини, спрямована на пізнання та перетворення дійсності, створення нових, оригінальних предметів, витворів, що ніколи раніше не існували, з метою вдосконалення матеріального та духовного життя суспільства.

Розглядаючи **творчість суспільства** як процес, що спрямований на перетворення світу, здійснення історичного розвитку, дослідники характеризують творчість особистості як вищий ступінь її активності, що спрямований на подолання конкретних суперечностей з метою пошуку істини. Таким чином, у психолого-педагогічній літературі "творчість" у широкому розумінні слова розглядається як діяльність, що породжує щось якісно нове.

Сьогодні автори теорії творчості застосовують термін "життєтворчість", визначаючи її як духовно-практичну діяльність особистості, що спрямована на проектування, планування, програмування й творче здійснення нею свого індивідуального життя. Особистість у цьому процесі виступає як розвинена індивідуальність, суб'єкт свого

індивідуального життя, а об'єктом творчих діянь особистості виступає її власне життя.

Висновок: для *соціальної педагогіки* більш типовим є твердження, що творчість - це показник продуктивної діяльності людини. При цьому творчість розглядається як один з видів людської діяльності, спрямованої на вирішення суперечності (розв'язування творчого завдання), і для якої необхідні об'єктивні (соціальні, матеріальні) і суб'єктивні особистісні умови (знання, уміння, творчі здібності), а результат має новизну й оригінальність, особисту та соціальну значимість, а також прогресивність.

Специфіка творчості в діяльності соціального працівника полягає в:
-соціальній зумовленості творчих дій (через посередництво директивно-інструктивних матеріалів, у яких конкретизовано соціальне замовлення суспільства);

-гуманізму цього виду творчості, спрямованого на "пробудження" в особистості кращих рис і якостей;

-суб'єктивній свободі вибору дій, що розвиває почуття особистої відповідальності і сприяє піднесенню соціального педагога на особистісному, професійному рівнях.

В.Сухомлинський вважав, що головною особливістю педагогічної (читай: соціально-педагогічної) творчості є те, що об'єктом діяльності є дитина, яка постійно змінюється: "завжди нова, сьогодні не така, як учора".

Соціально-педагогічну творчість можна розглядати як єдність внутрішніх передумов (педагогічна креативність) і зовнішніх виявів (різні види професійної діяльності - дослідна, профілактична, терапевтична, консультативна тощо).

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури ми визначаємо *творчість соціального педагога як суб'єкт- суб'єктну розвивальну взаємодію соціального працівника і клієнта, спрямовану на формування творчої особистості.*

У цьому значенні поняття "*творча особистість*" постає сьогодні основним, центральним поняттям соціальної педагогіки.

Творчу особистість визначають як особистість, межі творчості якої охоплюють дії від нестандартного розв'язання простого завдання до нової реалізації унікальних потенцій (індивіда) в певній галузі, і як людину, яка володіє певним переліком якостей, а саме рішучістю, умінням не зупинятись на досягнутому, сміливістю мислення, умінням бачити за межі того, що бачать його сучасники й бачили його попередники.

Слід зазначити, що більшість дослідників, пропонуючи характеристику творчої особистості, наводять перелік *якостей*, що, на їх погляд, містить у собі поняття "творча особистість".

Більшість авторів, зокрема С.Сисоєва, погоджуються з тим, що *творча особистісність - це індивід, який володіє високим рівнем знань, потягом до нового, оригінального, який уміє відкинути звичайне, шаблонне.*

На наш погляд, для *творчої особистості соціального педагога* потреба у творчості є життєвою необхідністю, а творчий стиль діяльності - найбільш характерним, головним показником.

Висновок: ми будемо розглядати творчу особистість як таку, якій притаманні мотиваційна спрямованість, характерологічні особливості, творчі вміння й індивідуальні особливості психічних процесів.

Мотивація й характерологічні якості творчої особистості, на наш погляд, більш ефективно формуються в системі соціально-виховної роботи, яка не регламентується змістом навчального матеріалу (на відміну від навчальної роботи) і необхідністю засвоєння певних знань, умінь та навичок. Саме тому зміст, форми і методи соціально-педагогічної роботи значною мірою можуть бути спрямовані на формування й розвиток мотиваційних і характерологічних якостей творчої особистості. Вивчення психолого-педагогічної літератури, власні дослідження й спостереження дозволили нам доповнити та модернізувати перелік якостей творчої особистості, що об'єднуються в *підсистему мотиваційних і підсистему характерологічних якостей творчої особистості*. Ми пропонуємо орієнтовний перелік визначених якостей:

I. Підсистема мотиваційних якостей

- бажання пізнати себе;
- потяг до процесу творчості;
- творчий інтерес, допитливість;
- бажання бути визнаним, отримати високу оцінку діяльності;
- потяг до пошуку нової інформації, фактів;
- економічна зацікавленість.

II. Підсистема характерологічних якостей

- сміливість;
- готовність до ризику;
- самостійність;

- ініціативність;
- упевненість у своїх силах та здібностях;
- незалежність поведінки;
- повага до інших;
- емпатійність;
- терпляче ставлення до інших;
- цілеспрямованість;
- наполегливість;
- уміння довести почату справу до кінця;
- працелюбність;
- вимогливість до себе;
- почуття гумору;
- задоволення від процесу творчості;
- спостережливість;
- терпляче ставлення до критики;
- енергійність;
- чесність, прямота суджень;
- відсутність нетерплячки при очікуванні винагороди;
- товариськість;
- самовідданість;
- упевненість при невизначеності й хаосі;
- скептицизм;
- гордість, почуття власної гідності;
- почуття прекрасного;
- чуливість аналізу моральних проблем;
- емоційна активність.

Кожен суб'єкт соціально-педагогічної взаємодії як неповторна індивідуальність характеризується своїм унікальним набором якостей, котрий визначає рівень її творчих досягнень і можливостей. Ці якості, звісно, виявляються нерівномірно, а деякі можуть бути й зовсім відсутні в

діяльності. Залежно від мети соціально-педагогічної діяльності перелік творчих якостей можна змінювати. Це надає можливість приділити увагу найбільш яскравим, пріоритетним якостям.

Висновок: найбільш пріоритетні завдання соціальної педагогіки сьогодні пов'язані з пошуком шляхів вирішення проблем формування творчої особистості, розвитку індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення розумів самореалізації кожного вихованця. Це обов'язково потребує дослідження таких аспектів: вивчення особливостей формування якостей творчої особистості вихованця в системі соціально-педагогічної роботи, виявлення якостей суб'єктів соціально-педагогічної роботи, що сприятимуть успіху їх творчої діяльності.